

ALEKSANDRA ZONIK

FORMY ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA KANONICZNEGO ZE SKUTKAMI CYWILNYMI

Konkordat podpisany przez Rzeczpospolitą Polską 28 lipca 1993 r.¹ dawał gwarancję poszanowania autonomii i niezależności Kościoła od państwa. Wejście w życie umowy międzynarodowej dwustronnej zawartej ze Stolicą Apostolską nałożyło na Rzeczpospolitą obowiązek wykonania zobowiązań przewidzianych w Konkordacie. Art. 10 Konkordatu wprowadził nową formę zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnoprawnymi, tzw. małżeństwo konkordatowe.

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie form zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi. Problematyka ta została podzielona na trzy części. Część pierwsza odnosi się do pojęcia małżeństwa oraz kształtowania się instytucji małżeństwa zarówno w porządku państwowym, jak i kanonicznym. Dwie pozostałe części dotyczą dwóch form zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi: formy zwyczajnej i nadzwyczajnej. Pominięta została kwestia przeszkód małżeńskich, niezdolności do powzięcia zgody małżeńskiej lub jej wad.

1. POJĘCIE MAŁŻEŃSTWA W PRAWIE KANONICZNYM I CYWILNYM

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r.² zawarł kwestie dotyczące małżeństwa w tytule VII. Kanon 1055 określa małżeństwo jako przymierze kobiety

Mgr ALEKSANDRA ZONIK – doktorantka Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL; adres do korespondencji: e-mail: ola.zonik@op.pl

¹ Dz. U. 1998, nr 51, poz. 318.

² *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Paulii PP promulgatus*, AAS 75 (1983) II, s. 1-317; *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984 r. (dalej cyt. KPK/83).

i mężczyzny, przez które „tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, skierowaną ze swej natury do dobra małżonków oraz do zrodzenia i wychowania potomstwa [...]”. Zgoda małżeńska, która jest przyczyną sprawczą małżeństwa, musi być oczywista³. Przymierze małżeńskie zostało podniesione przez Chrystusa do godności sakramentu i dzięki temu małżonkowie obdarzani są szczególnymi łaskami. „Małżeństwo chrześcijan jest rzeczą świętą; nie tylko jest znakiem szczególnej łaski Bożej, ale tę łaskę daje. Małżeństwo jest symbolem nadprzyrodzonej unii Chrystusa z Kościołem”⁴.

Według P. Królikowskiego małżeństwo jest trwałym, a w Kościele katolickim nierozzerwalnym związkiem kobiety i mężczyzny. Małżeństwo tworzy obopólna zgoda wyrażona „według określonych zwyczajów i obrzędów”. Jest to związek, który zaspokaja emocjonalne, społeczne i seksualne potrzeby człowieka, a jego celem jest zrodzenie i wychowanie potomstwa. Małżeństwo jako instytucja życia społecznego opiera się na prawie i na normach społeczno-religijnych. Prawo cywilne reguluje relacje majątkowe i pozamajątkowe między małżonkami oraz zezwala na rozwiązanie związku małżeńskiego jako umowy cywilnoprawnej rozwodem. Zarówno w Kościele katolickim, jak i prawosławnym sakrament małżeństwa jest zawierany według określonych rytuałów liturgicznych, najczęściej podczas mszy św. Od chwili podpisania Konkordatu, formalnie od chwili wejścia w życie tej umowy międzynarodowej ze Stolicą Apostolską, małżeństwo kanoniczne może wywoływać skutki cywilnoprawne⁵.

W Adhortacji apostolskiej o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym *Familiaris consortio* Jan Paweł II podkreśla sakramentalny charakter małżeństwa, a w konsekwencji jego nierozzerwalny charakter. Przedstawia związek małżeński jako „[...] rzeczywisty obraz samego stosunku Chrystusa do Kościoła. Małżonkowie są zatem stałym przypomnieniem dla Kościoła tego, co dokonało się na Krzyżu; wzajemnie dla siebie i dla dzieci są świadkami zbawienia, którego uczestnikami stali się poprzez sakrament.

³ Oczywista zgoda małżeńska musi wypływać z woli wewnętrznej każdego z nupturientów. Szerzej zob. W. G ó r a l s k i, Tytuł VII: *Małżeństwo*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. III/2, red. J. Krukowski, Poznań 2010, s. 253.

⁴ T. P a w ł u k, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. III: *Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1996, s. 23.

⁵ Zob. P. K r ó l i k o w s k i, *Małżeństwo*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, Lublin 2006, kol. 1054-1055.

Małżeństwo, podobnie jak każdy sakrament, jest pamiątką, umocnieniem i prorocstwem tego zbawczego dzieła”⁶.

Różne jest ujęcie małżeństwa w religiach niechrześcijańskich, Biblii (Stary i Nowy Testament), w Kościele katolickim (aspekt dogmatyczny, moralny, duchowy, liturgiczny), w Kościele prawosławnym (aspekt dogmatyczny i duchowy, liturgiczny i prawno-kanoniczny), we wspólnotach protestanckich, w prawie cywilnym (małżeństwo cywilne i konkordatowe), a także w naukach społecznych (aspekt psychologiczny i socjologiczny)⁷.

Z pism Tertuliana i Ambrożego – Ojców Kościoła – wynika, że Kościół stale przypominał nupturientom o zawieraniu sakramentu małżeństwa w obecności kapłana. Jedną z prób wyeliminowania małżeństw tajnych podjął Sobór Laterański IV z 1215 r. Była ona podstawą działań przyjętych przez Sobór Trydencki⁸. „Kościół od zawsze uważał małżeństwo za uroczystą umowę i od początku domagał się, aby jego zawarcie było połączone z kapłańskim błogosławieństwem [...], jednakże aż do Soboru Trydenckiego benedykcja kapłańska nie stanowiła sama w sobie o zawarciu małżeństwa ani też nie była uważana za element konstytuujący małżeństwo”⁹. Małżeństwo zawarte bez błogosławieństwa kapłana nazywane było *matrimonium clandestinum* i nie wywierało skutków prawnych¹⁰. Dopiero wydany 11 listopada 1563 r. dekret *Tametsi* wprowadził nową, ujednoliconą i obowiązkową co do ważności formę zawarcia małżeństwa kanonicznego¹¹.

⁶ J a n P a w e ł II, *Adhortacja apostolska „Familiaris consortio” o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym Ojca Świętego Jana Pawła II. Do biskupów, kapłanów i wiernych całego Kościoła Katolickiego*, Watykan 1981, nr 13.

⁷ Zob. K r ó l i k o w s k i, *Małżeństwo*, kol. 1055.

⁸ Zob. P. H e m p e r e k, W. G ó r a l s k i, F. P r z y t u ł a, J. B a k a l a r z, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 3, Lublin 1986, s. 287. Przejawem stosunku Kościoła wobec zawierania małżeństw są dokumenty kościelne wydane po Soborze Trydenckim, np. *Matrimonia* z 4 listopada 1741 r., *Litteris* Piusa VIII z 25 marca 1830 r. czy *Provida* z 18 stycznia 1906 r.; szerzej zob. S. B i s k u p s k i, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymsko-katolickiego*, Warszawa 1956, s. 35.

⁹ A. T u n i a, *Kształtowanie się kanonicznej formy zawarcia małżeństwa*, „Roczniki Nauk Prawnych” (dalej cyt. RNP), 18 (2008), nr 1, s. 130-132.

¹⁰ Zob. J. K r u k o w s k i, *Forma zawarcia małżeństwa*, [w:] *Komentarz do KPK*, s. 310.

¹¹ Koniecznym warunkiem zawarcia małżeństwa było złożenie oświadczeń woli nupturientów w obecności właściwego proboszcza stron oraz przynajmniej dwóch świadków zwykłych (osoby świadome tego, co się dzieje, i gotowe zaświadczyć o dokonanych czynnościach); zob. T u n i a, art. cyt., s. 134-135. Dekret obowiązywał tylko tam, gdzie był ogłoszony. Szerzej zob. K r u k o w s k i, *Forma zawarcia małżeństwa*, s. 311.

Kolejnym etapem reformy aktu zawarcia małżeństwa kanonicznego był dekret *Ne temere* z 2 sierpnia 1907 r.¹², w którym podkreślony został uroczysty charakter aktu oraz ujednolicono prawo w całym Kościele katolickim. Rozróżniono zwyczajną, czyli prawidłową formę zawarcia małżeństwa, i formę nadzwyczajną, wyjątkową¹³. Treść dekretu *Ne temere* była analogiczna do dekretu z 1563 r.: „małżeństwa mają być zawierane wobec własnego proboszcza i dwóch świadków”¹⁴.

W wydanym dziesięć lat później Kodeksie Prawa Kanonicznego zwyczajna forma zawarcia małżeństwa została ujęta bez istotnych zmian, natomiast nadzwyczajna forma uległa znacznym modyfikacjom, które miały na celu złagodzenie zasad ich stosowania¹⁵.

Jan Paweł II Konstytucją apostolską *Sacrae disciplinae leges* 25 stycznia 1983 r. promulgował nowy Kodeks Prawa Kanonicznego, który wszedł w życie 17 listopada 1983 r.¹⁶ Część regulacji prawnych dotyczących form zawarcia małżeństwa została w nim przejęta bez zmian, niektóre zmieniono albo zastąpiono nową regulacją¹⁷.

Dokładnie określony i powtarzalny ciąg działań obrzędowych związanych z zawieraniem małżeństwa ostatecznie ukształtował się w Polsce pod koniec XVI i na początku XVII wieku. Hieronim Powodowski, kaznodzieja, pisarz religijny i teolog, w swojej agendzie z 1591 r. przedstawił nową i ujednoliconą formę liturgii sakramentu małżeństwa, która została następnie przyjęta przez Rytuał piotrkowski z 1631 r.

¹² Walki religijne, trudności w określeniu właściwości duchownego, jego asystencji oraz oznaczenie obszaru obowiązywania dekretu *Tametsi* zmusiły Piusa X do dokonania zmian; zob. T u n i a, art. cyt., s. 136.

¹³ Warunki konieczne zawarcia małżeństwa były zbliżone do tych zawartych w poprzednim dokumencie. Zmiana polegała na ich doprecyzowaniu (zwłaszcza przy regulacjach dotyczących świadka urzędowego); zob. tamże, s. 143.

¹⁴ P.M. G a j d a, *Prawo małżeńskie Kościoła Katolickiego*, Tarnów 2000, s. 161.

¹⁵ Różnice dotyczyły zawarcia małżeństwa: w sytuacji niebezpieczeństwa śmierci dla każdej uzasadnionej przyczyny; w obecności dwóch świadków zwykłych, gdy dotarcie do duchownego napotykało trudności nie do przezwyciężenia, a jej trwanie roztropnie przewidywano do miesiąca czasu; moralnej niemożności udania się do kapłana lub wezwania go, gdy była to niemożność osobista nupturientów; zob. T u n i a, art. cyt., s. 145.

¹⁶ Zob. T. P a w l u k, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. I: *Zagadnienia wstępne i normy ogólne*, Olsztyn 1984, s. 120.

¹⁷ Wprowadzono nowe pojęcia: „ważną asystencję świadka kwalifikowanego” i „godziwą asystencję świadka kwalifikowanego”; zob. T u n i a, art. cyt., s. 147.

Według agendy liturgia rozpoczynała się od przemówienia kapłana lub czytania o świętości małżeństwa. Następnie narzeczeni wyrażali wolę zawarcia małżeństwa, a kapłan błogosławił obrączki lub wianki. Po wypowiedzeniu przez narzeczonych słów przysięgi małżeńskiej (ich prawe ręce były w tym czasie związane stułą) kapłan potwierdzał zawarcie związku małżeńskiego, po czym rozpoczynała się msza św.

W 1927 r. został opublikowany nowy rytuał polski, który nawiązywał do Rytuału piotrkowskiego. Po uroczystej przysiędze i pozostałych obrzędach ślubnych można było celebrować mszę św. w intencji nowożeńców. Uroczystego błogosławieństwa pary małżeńskiej kapłan udzielał po odmówieniu *Ojcze nasz* i po *Ite, missa est* albo tuż po ślubie. Rytuał rzymski Piusa XII z 1952 r. i rytuał polski z 1963 r. również przewidują odprawienie mszy św. i uroczyste błogosławieństwo nowożeńców¹⁸.

Rozciągnięcie jurysdykcji państwowej na sakrament małżeństwa nastąpiło dopiero w okresie zaborów. Przed rozbiorami państwo nie kwestionowało sakramentalnego charakteru małżeństwa zawieranego przez chrześcijan i jurysdykcji Kościoła nad małżeństwem¹⁹. W okresie międzywojennym wskutek braku własnego kodeksu rodzinnego kierowano się przepisami właściwymi dla danego zaboru²⁰.

Na podstawie Niemieckiego Kodeksu Cywilnego z 1896 r. w dawnym zaborze pruskim pozostał wymóg zawarcia obowiązkowego małżeństwa cywilnego. Małżeństwa wyznaniowe można było zawrzeć jedynie „po dokonaniu aktu cywilnego”²¹.

Odmienne sytuacja kształtowała się w dawnym zaborze austriackim, gdzie na mocy Kodeksu cywilnego z 1811 r. została wprowadzona obligatoryjna wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa i zakaz uzyskania rozwodu przez

¹⁸ Zob. C. K r a k o w i a k, *Aspekt liturgiczny małżeństwa*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, kol. 1084.

¹⁹ Zob. E. W i l e m s k a, *Małżeństwo w prawie cywilnym*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 11, kol. 1101.

²⁰ Ze względu na różne systemy prawne obowiązujące na terytorium Rzeczypospolitej w okresie międzywojennym można wyróżnić, oprócz obszarów byłych zaborów, również obszar tzw. Ziemi Wschodnich (woj. nowogrodzkie, poleskie, wileńskie i wołyńskie oraz powiaty woj. białostockiego – białski, grodzieński, sokólski i wołkowyski) oraz obszar Spiszu i Orawy (małżeństwo było instytucją wyłącznie prawa cywilnego); zob. A. M e z g l e w s k i, A. T u n i a, *Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego*, Warszawa 2007, s. 1-2, 4.

²¹ Tamże, s. 2.

małżonków, którzy byli katolikami. Forma cywilna małżeństwa przewidziana była tylko w trzech przypadkach²².

W zaborze rosyjskim charakterystyczne było połączenie obowiązującego w Królestwie Polskim Dekretu Cesarskiego z 1836 r. i prawa małżeńskiego zawartego w Zwodzie Praw Cesarstwa Rosyjskiego z 1832 r. „[...] rosyjskie prawo małżeńskie przejęło – na zasadzie recepcji – rozwiązania poszczególnych wyznań, nadając im charakter prawa państwowego. [...] Związki małżeńskie zawierane były wobec duchownych poszczególnych, uznanych wyznań. Po dopełnieniu ceremonii zawarcia małżeństwa proboszcz parafii obowiązany był następnie spełnić obowiązki urzędnika stanu cywilnego, to znaczy musiał sporządzić cywilny akt małżeństwa”²³.

Po II wojnie światowej dekret Rady Ministrów z 25 września 1945 r.²⁴ wprowadził jednolite uregulowanie dotyczące małżeństwa (tylko małżeństwa cywilne wywierały skutki cywilnoprawne, małżeństwa kościelne zostały ich pozbawione). Uznawana była jedynie świecka forma zawarcia małżeństwa. Potwierdzone regulacje utrwaliła ustawa z 27 czerwca 1950 r. dotycząca kodeksu rodzinnego²⁵.

Dopiero ustawa z 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej uchyliła zakaz zawarcia małżeństwa kościelnego przed małżeństwem cywilnym. W latach 1968-1989 obowiązywał zakaz zawierania małżeństwa w formie kościelnej przed ślubem cywilnym. Wobec duchownego asystującego przy zawarciu takiego małżeństwa przewidziana była sankcja; art. 63 ustawy z 26 września 1986 r.²⁶ Prawo o aktach stanu cywilnego stwierdzało, że duchowny, który udziela ślubu religijnego pomimo nieprzedstawienia mu dowodu zawarcia małżeństwa w urzędzie stanu cywilnego, podlega karze aresztu do 3 miesięcy lub grzywny do 50 000 złotych. Z tego powodu zarówno katolicy, jak i członkowie innych Kościołów

²² Śluby cywilne z konieczności zawierane były, gdy kapłan odmawiał błogosławieństwa małżeństwa lub nie wyrażał zgody na wygłoszenie zapowiedzi z powodu istnienia między nupturientami przeszkód małżeńskich, które nie były znane prawu cywilnemu: z powodu przynależności jednego z nupturientów do wyznania nieuznanego przez państwo oraz przy ślubach bezwyznaniowców; zob. tamże, s. 2.

²³ Tamże, s. 3.

²⁴ Prawo małżeńskie, Dz. U. 1945, nr 48, poz. 270 wraz z Przepisami wprowadzającymi prawo małżeńskie, Dz. U. 1945, nr 48, poz. 273, oraz Prawem o aktach stanu cywilnego, Dz. U. 1945, nr 48, poz. 272. Zob. tamże, s. 7-8.

²⁵ Zob. B i s k u p s k i, *Prawo małżeńskie*, s. 73.

²⁶ Dz. U. 1945, nr 48, poz. 273.

i związków wyznaniowych musieli zawierać najpierw małżeństwa cywilne, a następnie małżeństwa kościelne²⁷.

Zawarcie przez Rzeczpospolitą Polską 28 lipca 1993 r. umowy międzynarodowej ze Stolicą Apostolską (umowa ratyfikowana 23 lutego 1998 r., weszła w życie 25 kwietnia 1998 r.) oznaczało m.in. wprowadzenie w art. 10 Konkordatu nowej formy zawarcia małżeństwa – małżeństwa konkordatowego²⁸.

2. ZWYCZAJNA FORMA ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA KANONICZNEGO ZE SKUTKAMI CYWILNYMI

Kanon 1057 KPK/83 stanowi, że małżeństwo stwarza zgoda kobiety i mężczyzny. Regulacje Kodeksu wymagają jednak, żeby było ono zawierane z zachowaniem odpowiedniej formy i w obecności przedstawiciela Kościoła²⁹. Wymagania te zostały sformułowane i zatwierdzone na Soborze Trydenckim (dekret *Tametsi* z 1563 r.), a następnie powtórzone w KPK/83³⁰, który różni kanoniczną formę zwyczajną i nadzwyczajną zawarcia małżeństwa. Przewiduje też możliwość ważnego zawarcia małżeństwa kanonicznego z pominięciem rygorów formy kanonicznej – jeśli zostanie udzielona dyspensa od

²⁷ W. G ó r a l s k i, *Ochrona małżeństwa i rodziny w Konkordacie polskim z 1993 roku*, [w:] *Konkordat polski w 10 lat po ratyfikacji*, red. J. Wroceński, H. Pietrzak, Warszawa 2008, s. 134.

²⁸ Uznanie skutków cywilnych małżeństw wyznaniowych przez dokonanie ich wpisu do rejestru cywilnego spotkało się „z aprobatą ze strony Stolicy Apostolskiej, co znalazło swój wyraz w konkordatach zawieranych pod koniec XIX (z Kolumbią w 1887 r. i Czarnogorą w 1888 r.) i w XX wieku (w konkordacie z Litwą z 1927 r. – uznanie generalnej skuteczności na forum państwowym wpisów dokonanych do rejestrów kościelnych). Począwszy od konkordatu z Włochami z 1929 r. nastąpiło przyjęcie wpisu poszczególnego małżeństwa kanonicznego do rejestru małżeństw cywilnych jako koniecznego warunku uznania skuteczności małżeństw kanonicznych na forum państwowym (konkordaty z Kolumbią, Portugalią, Hiszpanią, Chorwacją, Polską). Instytucja ta ma zastosowanie także w państwach bezkonkordatowych [...]” – J. K r u k o w s k i, *Zawarcie małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi*, „Rocznik Nauk Prawnych” 9 (1999), z. 1, s. 222.

²⁹ „Zgoda małżeńska, aby mogła być przyczyną sprawczą małżeństwa [...], musi nie tylko odpowiadać wymogom prawa naturalnego, ale także być wyrażona w sposób przepisany prawem pozytywnym”. Z tego wywodzi się pojęcie kanonicznej formy zawarcia małżeństwa; zob. P a w l u k, *Prawo kanoniczne*, s. 174.

³⁰ Dekret *Tametsi* wprowadził zasadę, że ważne są tylko małżeństwa zawarte przed własnym proboszczem i w obecności co najmniej dwóch świadków.

formy kanonicznej albo małżeństwo zostanie uważnione³¹. Skutki uważnienia będą działały *ex tunc*³².

Zwyczajna forma zawarcia małżeństwa polega na złożeniu przez nupturientów oświadczeń woli co do chęci wstąpienia w związek małżeński wobec świadka kwalifikowanego i dwóch świadków zwykłych. Za świadka kwalifikowanego (*testis qualificatus*), zwanego też urzędowym, uznaje się osobę, „która na mocy urzędu lub prawnie udzielonej delegacji jest upoważniona do asystowania przy zawieraniu małżeństwa”. Na podstawie kan. 1108 § 1 KPK/83, *testis qualificatus* zawieranego małżeństwa jest miejscowy ordynariusz lub proboszcz. Może być nim też delegowany przez jednego z nich kapłan lub diakon. Kanon 1108 w § 2 wymienia zadania świadka kwalifikowanego, czyli „obecność przy ślubie, pokierowanie wyrażeniem przez strony zgody małżeńskiej oraz przyjęcie tej zgody w imieniu Kościoła”³³.

Na podstawie kan. 1108 KPK/83 świadek kwalifikowany musi uczestniczyć przy zawieraniu małżeństwa w sposób czynny (pyta nowożeńców o zgodę na wstąpienie w związek małżeński i przyjmuje ją w imieniu Kościoła). Ordynariusz na terenie całej diecezji, a proboszcz w swojej parafii mogą asystować przy ślubie nie tylko swoich podwładnych, ale też obcych (warunkiem jest, aby jedno z nupturientów należało do obrządku łacińskiego)³⁴. Poza swoim terytorium ordynariusz i proboszcz potrzebują delegacji miejscowego proboszcza lub ordynariusza³⁵. Przy zawarciu małżeństwa nie mogą

³¹ Akt uważnienia małżeństwa składa się z elementu konstytutywnego (jest nim „akt woli prawodawcy uznającego ważność zawartego przez strony związku w drodze nadania wyrażonej przez nich zgody małżeńskiej retroaktywnych skutków kanonicznych”), z dyspensy od braku formy kanonicznej i z dyspensy od obowiązku ponownego składania zgody małżeńskiej. Elementem aktu uważnienia jest również fikcja prawna, która umożliwia retroaktywność skutków kanonicznych bądź ich cofnięcie. Kodeks Prawa Kanonicznego uzależnia uważnienie małżeństwa w załączku od spełnienia kilku warunków: strony musiały uprzednio wyrazić zgodę małżeńską, która będzie aktualnie trwać i będzie wolna od wad wymienionych w kan. 1095-1103 KPK. Uzdrawienie małżeństwa w załączku może mieć miejsce tylko z powodu istnienia słusznej i poważnej przyczyny; szerzej zob. M e z g l e w s k i, T u n i a, dz. cyt., s. 46; P a w l u k, *Prawo kanoniczne*, s. 228-239.

³² Zob. M e z g l e w s k i, T u n i a, dz. cyt., s. 33.

³³ P a w l u k, *Prawo kanoniczne*, s. 176.

³⁴ Zob. kan. 1109 KPK/83.

³⁵ Delegacja musi być udzielona wyraźnie określonymu kapłanowi lub diakonowi. Zob. kan. 1111 KPK/83. Wyróżnia się delegację ogólną (upoważnienie dla kapłana lub diakona do asystowania przy wszystkich zawieranych małżeństwach w danej parafii lub diecezji) i delegację szczególną (upoważnienie do asystowania przy wyraźnie określonym małżeństwie); szerzej zob. J. R a p a c z, *Zwyczajna forma zawarcia małżeństwa według Kodeksu Jana Pawła II*, „Prawo Kanoniczne” 1998, nr 1-2, s. 243.

asystować duchowni ukarani ekskomuniką, interdyktem bądź suspensami od urzędu³⁶.

O zwyczajnej formie zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi można mówić, rozpatrując kompetencje kierownika USC i duchownego. Kompetencje kierownika USC zostały zebrane w ustawie z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie ustaw – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego, Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw³⁷.

Kompetencje duchownego związane z udzielaniem sakramentu małżeństwa zawarte są w następujących aktach normatywnych: w Konkordacie (art. 10 ust. 2), w ustawie Prawo o aktach stanu cywilnego z dnia 29 września 1986 r. (art. 62a) oraz w Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski z 22 października 1998 r.³⁸ Celem wymienionych aktów normatywnych jest dostosowanie przepisów prawa polskiego do regulacji konkordatowych zawartych w art. 10³⁹.

Konkordat nakłada na duchownych obowiązek pouczenia nupturientów o przepisach prawa polskiego odnoszących się do skutków małżeństwa,

³⁶ Zob. kan. 1109 KPK/83. „Ekskomunika, interdykt i suspensa, jeśli wiążą jako kary *latae sententiae* i nie zostały stwierdzone wyrokiem lub dekretem, nie unieważniają asystencji przy ślubie, lecz czynią ją tylko niegodziwą (zob. kan. 1331-1333)” – zob. P a w l u k, *Prawo kanoniczne*, s. 178.

³⁷ Dz. U. 1998, nr 117, poz. 757.

³⁸ „Biuletyn KAI” z 17 listopada 1998 r., nr 90, s. 15-18.

³⁹ „Sejm RP w ustawie z dnia 24 lipca 1998 r. stanął na stanowisku, iż konkordatową zasadę uznania skutków cywilnych małżeństwa kanonicznego należy rozciągnąć na małżeństwa zawarte w kościołach i związkach wyznaniowych, które mają status prawny uregulowany w formie ustawowej” – J. K r u k o w s k i, *Konkordat polski znaczenie i realizacja*, Lublin 1999, s. 208. W załączniku do Obwieszczenia z dnia 4 listopada 1998 r. Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji przedstawił wykaz stanowisk, których zajmowanie upoważnia do sporządzenia zaświadczenia stanowiącego podstawę sporządzenia aktu małżeństwa zawartego w sposób określony w art. 1 § 2 i 3 KRO. Są to: w Kościele Katolickim – ordynariusz miejsca, proboszcz, administrator parafii, wikariusz w zastępstwie proboszcza, duchowny w zastępstwie proboszcza; w Polskim Autokefalicznym Kościele Prawosławnym – biskup, proboszcz, wikariusz z upoważnienia proboszcza; w Kościele Ewangelicko-Augsburskim – biskup, proboszcz, administrator, wikariusz; w Kościele Ewangelicko-Reformowanym – wszyscy ordynowani duchowni; w Kościele Ewangelicko-Metodystycznym – pastor parafii; w Kościele Chrześcijańskich Baptystów – prezbiter, kaznodzieja; w Kościele Adwentystów Dnia Siódmego – duchowni starsi; w Kościele Polskokatolickim – proboszcz, administrator parafii; w Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich – rabin i podrabin; w Kościele Starokatolickim Mariawitów – Biskup Naczelny, ordynariusz, biskup, proboszcz, administrator parafii; w Kościele Zielonoświątkowym – prezbiter.

przede wszystkim zaś o nierozzerwalności małżeństwa kanonicznego. W trakcie przedślubnego badania kanonicznego⁴⁰ duchowny jest zobligowany do poinformowania nupturientów o treści podstawowych przepisów prawa polskiego dotyczących zawarcia małżeństwa i jego skutków. Obowiązek ten wynika z artykułu 62a Ustawy o aktach stanu cywilnego i jest powtórzony w Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski (zapoznanie nupturientów z art. 1, 8 i 23 KRO)⁴¹. Duchowny informuje nupturientów „o konieczności odbycia stosownych konferencji i konsultacji przedmażeńskich, a także o potrzebie duchowego przygotowania się do tego aktu”. Powinien również stwierdzić, czy narzeczeni są wystarczająco dojrzały do zawarcia małżeństwa oraz czy rozumieją istotę małżeństwa i wynikające z sakramentu małżeństwa prawa i obowiązki. Do tych wniosków duchowny powinien dojść na podstawie kanonicznego przesłuchania narzeczonych, a następnie odnotować je „w formie protokołu rozmów kanoniczno-duszpasterskich”. Czynności te są obowiązkowe dla nupturientów i należą do tzw. przygotowania bezpośredniego⁴².

Instrukcja nakłada też obowiązek na nupturientów, aby dopełnili odpowiednich formalności, wymaganych zarówno przez prawo kościelne, jak i innych formalności niezbędnych do tego, aby zawarte przez nich małżeństwo kanoniczne wywierało skutki cywilne. Kierownik USC właściwy dla miejsca zamieszkania jednego z nupturientów wydaje im zaświadczenia w trzech egzemplarzach, w których jest stwierdzony brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa – brak przeszkód ze strony prawa polskiego na zawarcie związku małżeńskiego. Nupturienci muszą dopełnić tych formalności we właściwej kancelarii parafialnej na trzy miesiące przed planowaną datą małżeństwa kanonicznego⁴³.

⁴⁰ W czasie przedślubnego badania duchowny sprawdza, czy nupturienci są stanu wolnego, czy nie zachodzą między nimi przeszkody małżeńskie, czy decyzja o wstąpieniu w związek małżeński jest dobrowolna i zgodna z nauką Kościoła i czy nupturienci są gotowi dopełnić pozostałych wymagań przepisanych przez prawo. Obowiązek przeprowadzenia badania spoczywa na proboszczu parafii, na której terenie jeden z nupturientów ma pobyt stały, tymczasowy lub miesięczny, a w przypadku tułaczy – w parafii, w której aktualnie przebywają. Zob. kan. 1115 KPK/83; P a w l u k, *Prawo kanoniczne*, s. 99.

⁴¹ Zob. nr 12b Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski z dnia 22 października 1998 r., „Biuletyn KAI” z 17 listopada 1998 r., nr 90, s. 15-18.

⁴² Zob. M e z g l e w s k i, T u n i a, dz. cyt., s. 142. Szerzej zob. P. K o r n a f e l, *Przygotowanie do sakramentu małżeństwa. Materiały duszpasterskie*, Zamość 2000.

⁴³ Zob. K r u k o w s k i, *Konkordat polski*, s. 219. Nupturienci zobowiązani są do przedstawienia duchownemu dowodu tożsamości, metryki chrztu, świadectwa zgonu współ-

Do kompetencji kierownika USC należy:

- uświadomienie osobom, które zamierzają się pobrać, jak doniosłym wydarzeniem jest zawarcie związku małżeńskiego;
- poinformowanie ich o przepisach, które regulują prawa i obowiązki małżonków, oraz o regulacjach dotyczących nazwisk małżonków i ich dzieci;
- ustalenie na podstawie dokumentów dostarczonych przez nupturientów braku przeszkód w prawie polskim na zawarcie przez nich małżeństwa⁴⁴ (istnieje możliwość otrzymania sądowego zezwolenia na zawarcie małżeństwa, np. w przypadku przeszkody wieku, powinowactwa czy choroby psychicznej⁴⁵);
- wydanie zaświadczenia stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa (opiera się ono na zapewnieniach złożonych przez nupturientów, że nie istnieją okoliczności, które wyłączyłyby zawarcie przez nich małżeństwa; zapewnienie składa się w formie pisemnej na urzędowym formularzu wobec kierownika USC⁴⁶);

małżonka (jeśli któraś ze stron pozostawała wcześniej w związku małżeńskim), świadectwa odbytej katechizacji przedmałżeńskiej, wyroku sądu kościelnego orzekającego nieważność zawartego wcześniej małżeństwa z klauzulą wykonalności (w przypadku, gdy strona twierdzi, że było ono zawarte nieważnie). Obowiązkowe są również zapowiedzi przedmałżeńskie; szerzej zob. P a w l u k, *Prawo kanoniczne*, s. 108, 110.

⁴⁴ „[...] każda ze stron zobowiązana jest przedstawić dokument potwierdzający jej tożsamość oraz złożyć skrócony odpis aktu urodzenia, a w odniesieniu do osoby, która już wcześniej pozostawała w związku małżeńskim, także dowód ustania lub unieważnienia tego małżeństwa, albo też dowód ustalenia nieistnienia małżeństwa, jeżeli wobec którejkolwiek ze stron toczyło się postępowanie o ustalenie nieistnienia związku małżeńskiego [...]. Dowodem ustania małżeństwa jest odpis skrócony aktu zgonu lub odpis prawomocnego orzeczenia sądu o stwierdzenie zgonu lub uznaniu poprzedniego małżonka za zmarłego oraz odpis skrócony aktu małżeństwa z adnotacją o jego rozwiązaniu przez rozwód, albo odpis prawomocnego orzeczenia sądu o rozwodzie [...]. Dowodem unieważnienia małżeństwa jest natomiast odpis skrócony aktu małżeństwa z adnotacją o jego unieważnieniu albo odpis prawomocnego orzeczenia sądu o unieważnieniu związku małżeńskiego [...]. Z kolei dowodem nieistnienia małżeństwa jest odpis prawomocnego orzeczenia sądu ustalającego nieistnienie małżeństwa” – M e z g l e w s k i, T u n i a, dz. cyt., s. 123-124; szerzej zob. A. T u n i a, *Czynności kierownika USC podejmowane przed zawarciem małżeństwa w formie wyznaniowej*, „Studia Prawa Wyznaniowego” 8 (2005), s. 239-240.

⁴⁵ Szerzej zob. S. G r z y b o w s k i, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Warszawa 1980, s. 62.

⁴⁶ W przypadku niebezpieczeństwa śmierci grożącego jednemu z nupturientów wystarczy zapewnienie złożone duchownemu, że nie są im znane jakiekolwiek okoliczności, które uniemożliwiłyby im zawarcie małżeństwa – zob. art. 9 § 2 KRO.

– przyjęcie oświadczenia dotyczącego przyszłych nazwisk małżonków i ich dzieci (zaświadczenie jest ważne trzy miesiące od dnia wydania⁴⁷, powinno być sporządzone w formie pisemnej⁴⁸).

Zgodnie z art. 4 KRO, wydając zaświadczenie, kierownik USC ma poinformować strony, jakie są dalsze czynności konieczne do zawarcia małżeństwa. Zaświadczenie wydane przez kierownika USC nupturienti powinni dostarczyć duchownemu⁴⁹, po czym powinni udać się ponownie do USC, gdzie zostaje sporządzony akt małżeństwa. Nieokazanie zaświadczenia duchownemu uniemożliwi odbycie się ceremonii zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi.

Jeśli kierownik USC uzyska informację, że istnieją okoliczności, które uniemożliwiają zawarcie związku małżeńskiego, to albo odmawia przyjęcia oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński, albo nie wydaje zaświadczenia o braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa (ma też możliwość zwrócenia się do sądu o rozstrzygnięcie). Nie ma przy tym znaczenia, z jakiego źródła pozyskał taką wiadomość. Może ją posiadać na podstawie przedłożonych dokumentów (np. stwierdzających istnienie określonej przeszkody) albo od osób trzecich. Mogą wynikać one również z danego faktu notorycznego⁵⁰.

Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji w rozporządzeniu z dnia 26 października 1998 r.⁵¹ określił zasady sporządzania aktów stanu cywilnego, sposoby prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, ich kontroli, przechowywania i zabezpieczania oraz wzory aktów stanu cywilnego, ich odpisów, zaświadczeń i protokołów. Na podstawie § 18 wymienionego aktu wykonawczego na kierowniku USC spoczywa obowiązek sporządzenia zaświadczenia

⁴⁷ Zob. T u n i a, *Czynności kierownika USC*, s. 219-220.

⁴⁸ Art. 62 ust. 2, ustawa z 29 września 1986 – Prawo o aktach stanu cywilnego, Dz. U. 1986, nr 36, poz. 186 ze zm.

⁴⁹ „Wprowadzenie [...] obowiązku przedłożenia duchownemu zaświadczenia kierownika USC jako warunku wstępnego do rozpoczęcia kanonicznego przygotowania nupturientów do zawarcia małżeństwa – w przypadku, gdy w Kościele katolickim przygotowanie takie trwa trzy miesiące – zbiegłoby się z datą upływu terminu ważności tegoż zaświadczenia. Stąd też z punktu widzenia przepisów prawa kościelnego obowiązujących katolików, ustanowienie takiego terminu ważności zaświadczenia wydaje się niedorzeczne i w żaden sposób nie może być traktowane jako wymóg wstępny, przygotowujący zawarcie małżeństwa” – M e z g l e w - s k i, T u n i a, dz. cyt., s. 141; szerzej zob. W. G ó r a l s k i, *Zawarcie małżeństwa konkordatowego w Polsce*, Warszawa 1998, s. 41.

⁵⁰ Zob. tamże, s. 42; szerzej zob. J. W i n i a r z, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1994, s. 52.

⁵¹ Dz. U. 1998, nr 136, poz. 884.

stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa. Zaświadczenie jest przygotowane w czterech egzemplarzach, z czego trzy dostają nupturienti w celu dostarczenia ich duchownemu⁵². Jeśli się okaże, że małżeństwo zostało zawarte mimo istnienia przeszkody przewidzianej w prawie polskim, małżeństwo cywilne uważa się za nieważne.

Znowelizowana ustawa o aktach stanu cywilnego z dnia 29 września 1986 r. wprowadza możliwość wystąpienia z wnioskiem do sądu rejonowego, właściwego ze względu na siedzibę USC, o rozstrzygnięcie w sytuacji, gdy kierownik urzędu stanu odmówił dokonania danej czynności związanej z zawarciem małżeństwa cywilnego⁵³.

Oświadczenie stron co do woli wywarcia przez ich małżeństwo skutków cywilnych nupturienti powinni złożyć przed duchownym, który będzie świadkiem kwalifikowanym ich ślubu w „bezpośrednim związku czasowym z zawieraniem małżeństwa kanonicznego, a więc tuż przed celebracją tego związku lub tuż po jego zawarciu”⁵⁴. Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski z dnia 22 października 1998 r. w numerze 19 wyraźnie stwierdza, że nupturienti oświadczenie swej woli powinni złożyć bezpośrednio przed celebracją małżeństwa, w obecności duchownego i dwóch świadków. Powinni to oświadczenie podpisać⁵⁵. Warunkiem jego przyjęcia od nupturientów jest uprzednie przedstawienie duchownemu zaświadczenia sporządzonego przez kierownika USC, w którym stwierdzony jest brak okoliczności wyłączających zawarcie przez nich związku małżeńskiego⁵⁶.

Na podstawie złożonych oświadczeń duchowny niezwłocznie sporządza zaświadczenie o zawarciu małżeństwa. Potwierdza w nim, że oświadczenia zostały złożone w jego obecności podczas zawierania „związku małżeńskiego

⁵² „[...] po zawarciu małżeństwa dokumenty złożone kierownikowi u.s.c. Do wydania zaświadczenia, o którym mowa w art. 4ą k.r.o., kierownik u.s.c. przekazuje do urzędu s.c., w którym sporządzono akt małżeństwa. Dokumenty te podlegają włączeniu do akt zbiorowych danego aktu małżeństwa (§ 15, 2 rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 26 października 1998 r.)” – G ó r a l s k i, *Zawarcie małżeństwa konkordatowego*, s. 43.

⁵³ Zob. K r u k o w s k i, *Konkordat polski*, s. 221-222.

⁵⁴ G ó r a l s k i, *Zawarcie małżeństwa konkordatowego*, s. 53. Wola wywarcia skutków cywilnych przez małżeństwo musiała być wcześniej przez nupturientów wyrażona (np. podczas kanoniczno-duszpasterskich rozmów przedślubnych); szerzej zob. M e z g l e w s k i, T u n i a, dz. cyt., s. 160-161.

⁵⁵ Na podstawie wymogów ustawy z 24 lipca 1998 r. dokument ten powinien podpisać również duchowny i dwaj pełnoletni świadkowie. Zob. art. 8 § 2 KRO.

⁵⁶ Zob. art. 4a § 1 KRO.

podlegającego prawu wewnętrznemu Kościoła albo innego związku wyznaniowego”⁵⁷.

Wspomniana Instrukcja nakazuje, aby zaświadczenie o zawarciu małżeństwa zostało sporządzone na drugiej stronie zaświadczenia wydanego nupturientom przez kierownika USC. Ma być ono sporządzone w trzech egzemplarzach⁵⁸ (nr 18 a, b), które następnie muszą być podpisane (nr 19). Duchowny składa swój podpis dopiero po zawarciu przez nupturientów małżeństwa konkordatowego (nr 19).

Zgodnie z załącznikiem do obwieszczenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 4 listopada 1998 r. zaświadczenie stanowiące podstawę do sporządzenia aktu małżeństwa w Kościele katolickim może sporządzić ordynariusz miejsca, proboszcz, administrator parafii, wikariusz w zastępstwie proboszcza, duchowny w zastępstwie proboszcza. W dokumencie przesyłanym do USC duchowny powinien podać, jakie zajmuje stanowisko⁵⁹.

Zgodność oświadczeń woli stron jest istotnym elementem każdej umowy, dlatego też „zgodność dodatkowych oświadczeń woli nupturientów w przedmiocie uzyskania skutków cywilnych winna przejawiać się w tym, iż oświadczenie składane przez każdą ze stron winno być identyczne pod względem treści, to znaczy nie tyle identyczne pod względem zawartych w nim słów, co skutków, jakie mają one wywołać”⁶⁰.

Wpis zawarcia małżeństwa do rejestru akt stanu cywilnego jest ostatnim warunkiem, jaki należy spełnić, aby małżeństwo kanoniczne zaczęło wywierać skutki cywilne⁶¹. Wpisu dokonuje się na podstawie przedstawionego za-

⁵⁷ Art. 8 § 2 KRO.

⁵⁸ Jeden egzemplarz przeznaczony jest dla kierownika USC, który sporządza akt małżeństwa, drugi otrzymują małżonkowie, a trzeci jest włączony do akt jednostki organizacyjnej Kościoła lub związku wyznaniowego, w której małżeństwo zostało zawarte. Zob. § 18 rozporządzenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 26 października 1998 r., Dz. U. 1998, nr 136, poz. 884.

⁵⁹ Po imieniu i nazwisku duchownego powinno być podane jedno z określeń zajmowanego stanowiska. Zob. nr 18d Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski z dnia 22 października 1998 r., „Biuletyn KAI” z 17 listopada 1998 r., nr 90, s. 15-18.

⁶⁰ M e z g l e w s k i, T u n i a, dz. cyt., s. 162.

⁶¹ „Od chwili zawarcia małżeństwo kanoniczne wywiera takie skutki, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa zgodnie z prawem polskim, jeżeli [...] zawarcie małżeństwa zostało wpisane w aktach stanu cywilnego na wniosek przekazany urzędowi stanu cywilnego w terminie pięciu dni od zawarcia małżeństwa; termin ten ulega przedłużeniu, jeżeli nie został dotrzymany z powodu siły wyższej, do czasu ustania tej przyczyny” – art. 10 ust. 1 Konkordatu.

świadczenia⁶². Dookreślenie, jakich formalności należy dopełnić, umowa międzynarodowa ze Stolicą Apostolską pozostawiła polskiemu ustawodawcy. Na podstawie przyjętych w prawie polskim regulacji można domniemywać, że osobą, na której ciąży odpowiedzialność za przekazanie zaświadczenia o zawarciu małżeństwa konkordatowego do USC, jest duchowny, który dane zaświadczenie sporządził⁶³.

Sposób postępowania duchownego, który ma wykonywać to zadanie, został szczegółowo określony przez specjalistów w dziedzinie prawa na podstawie aktów normatywnych wykonawczych. W. Góralski pisze: „Dokument wystawiony przez duchownego, będący podstawą sporządzenia aktu małżeństwa, określony jest mianem zaświadczenia [...]. Zaświadczenie to powinno stanowić jeden dokument składający się z zaświadczenia stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa (wydanego przez kierownika u.s.c.) – po jednej stronie oraz zaświadczenia stanowiącego podstawę sporządzenia aktu małżeństwa (sporządzonego przez duchownego) – po drugiej stronie⁶⁴”, a także zawierać wszystkie niezbędne dane konieczne do sporządzenia aktu małżeństwa. Terminy zawite podaje KRO. Duchowny zobowiązany jest przekazać zaświadczenie „przed upływem pięciu dni od zawarcia małżeństwa; nadanie jako przesyłki poleconej w polskim urzędzie pocztowym jest równoznaczne z przekazaniem do urzędu stanu cywilnego. Jeżeli zachowanie tego terminu nie jest możliwe z powodu siły wyższej, bieg terminu ulega zawieszeniu przez czas trwania przeszkody”⁶⁵.

Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski dla duszpasterzy z dnia 22 października 1998 r. w numerze 20b potwierdza obowiązki duchownego wynikające z regulacji KRO, dotyczące przesłania do USC zaświadczenia o zawarciu małżeństwa konkordatowego. Informuje, że proboszcz (lub osoba go zastępująca) zobligowany jest do przesłania jednego egzemplarza zaświadczenia do USC właściwego ze względu na miejsce zawarcia małżeństwa.

⁶² Zob. J. K r u k o w s k i, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2000, s. 273. Konkordat z 28 lipca 1993 r. we włoskiej wersji językowej określa czynność duchownego jako „notifica” – zawiadomienie, w polskiej wersji jest to wnioskowanie – zob. M e z g l e w s k i, T u n i a, dz. cyt., s. 182.

⁶³ Zob. art. 27 ust. 2, art. 61a ust. 4 ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego, art. 8 § 3 KRO; duchowny, który sporządził zaświadczenie o zawarciu małżeństwa, działa „nie jako wnioskodawca, ale jako organ osoby prawnej dokonującej zawiadomienia o dokonanej czynności prawnej” – M e z g l e w s k i, T u n i a, dz. cyt., s. 184.

⁶⁴ G ó r a l s k i, *Zawarcie małżeństwa konkordatowego*, s. 64.

⁶⁵ Art. 8 § 3 KRO.

Może to zrobić wprost, z potwierdzeniem odbioru lub przesłać listem poleconym, nadanym w polskim urzędzie pocztowym (należy wtedy zachować dowód nadania przesyłki poleconej; w jednej przesyłce może się znajdować więcej niż jedno zaświadczenie). Ze względu na możliwość zaginięcia poleconej przesyłki pocztowej istnieje możliwość odtworzenia treści zaświadczenia o zawarciu małżeństwa. Kierownik USC na wniosek osoby zainteresowanej⁶⁶ może zwrócić się do duchownego, aby potwierdził on treść zaświadczenia i przedstawił dowód nadania przesyłki. Jeśli kierownik USC stwierdzi, że został dochowany termin, sporządza nowy akt małżeństwa⁶⁷. Drugi egzemplarz zaświadczenia otrzymują małżonkowie, a trzeci zostaje włączony do akt urzędu parafialnego⁶⁸.

Znowelizowany KRO wprowadził rozróżnienie właściwości kompetencyjnej kierownika USC. Zaświadczenie o braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa wydaje kierownik właściwy ze względu na miejsce zamieszkania jednego z nupturientów, akt małżeństwa konkordatowego jest sporządzany przez kierownika urzędu miejsca zawarcia małżeństwa kanonicznego⁶⁹.

Artykuł 61a ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego określa czas, w ciągu którego kierownik USC jest zobowiązany do sporządzenia aktu małżeństwa⁷⁰. Akt małżeństwa musi zostać sporządzony niezwłocznie, „nie później

⁶⁶ Osobą zainteresowaną jest tutaj duchowny, który był zobowiązany do przekazania zaświadczenia o zawarciu małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi. To właśnie duchowny otrzymuje decyzję od kierownika USC o odmowie rejestracji małżeństwa; zob. G ó r a l s k i, *Zawarcie małżeństwa konkordatowego*, s. 74.

⁶⁷ Zob. art. 61a, ustęp 4 ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego z dnia 29 września 1986 r.

⁶⁸ Zob. numer 20d Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski z dnia 22 października 1998 r.

⁶⁹ Zob. art. 12 ust. 3 ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego; zgodnie z rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 26 października 1998 r. akt małżeństwa powinien zostać sporządzony według wzoru, który jest jednym z załączników do rozporządzenia. Akt małżeństwa może być sporządzony za pomocą systemu komputerowego, pismem ręcznym lub maszynowym. Dokument musi być „sporządzony [...] w sposób staranny, czytelny i aby pisownia poszczególnych wyrazów nie budziła wątpliwości oraz zgodna była z obowiązującymi normami ortograficznymi”. M e z g l e w s k i, T u n i a, dz. cyt., s. 202-203.

⁷⁰ Na treść aktu małżeństwa składają się następujące dane: imiona i nazwiska małżonków, „ich nazwiska rodowe, stan cywilny, miejsce i data urodzenia oraz miejsce zamieszkania; miejsce i data zawarcia małżeństwa; nazwiska i imiona oraz nazwiska rodowe rodziców każdej z osób wступujących w związek małżeński; nazwiska i imiona świadków; nazwisko (nazwiska), które będą nosić osoby zawierające małżeństwo po jego zawarciu, oraz nazwisko, które będą nosić dzieci zrodzone z tego małżeństwa; stwierdzenie, że osoby zawierające małżeństwo złożyły zgodne oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński [...]. Nazwisko (nazwiska), które będą nosili małżonkowie, oraz nazwisko, które będą nosiły dzieci pochodzące z mał-

niż w następnym dniu roboczym po dniu, w którym do urzędu stanu cywilnego” zostały dostarczone zaświadczenia o zawarciu małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi. Jako datę zawarcia małżeństwa wpisuje się datę złożenia oświadczeń złożonych przez kobietę i mężczyznę w obecności duchownego o woli wstąpienia w związek małżeński.

W sytuacji, gdy zaświadczenie sporządzone i przekazane przez duchownego zawiera braki formalne, kierownik USC nakazuje duchownemu ich uzupełnienie w terminie siedmiu dni, z pouczeniem, że „nieusunięcie ich spowoduje pozostawienie sprawy bez rozpoznania – zgodnie z art. 64 § 2 Kodeksu Postępowania Administracyjnego”⁷¹. Gdy treść zaświadczenia budzi wątpliwości, kierownik USC przeprowadza postępowanie wyjaśniające opierając się na przepisach tego kodeksu⁷².

Przekroczenie przez duchownego pięciodniowego terminu skutkuje odmową sporządzenia aktu zawarcia małżeństwa. Kierownik USC wydaje decyzję, w której odmawia rejestracji danego związku małżeńskiego. Na podstawie art. 7 ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego kierownik w takiej sytuacji zobowiązany jest do powiadomienia osoby zainteresowanej o przyczynach odmowy. Osoba zainteresowana ma 14 dni od dnia doręczenia pisma na wystąpienie z wnioskiem do sądu rejonowego właściwego ze względu na siedzibę USC o rozstrzygnięcie, czy odmowna decyzja kierownika USC była uzasadniona. Sąd wydaje w tej sprawie prawomocne postanowienie, które wiąże kierownika USC.

Po sporządzeniu aktu małżeństwa kierownik USC dołącza wszystkie dokumenty, które stanowiły podstawę jego sporządzenia, do „akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego”⁷³. Są to dokumenty, które były kierownikowi USC niezbędne do sporządzenia zaświadczenia o braku okoliczności wyłączających zawarcie przez nupturientów małżeństwa oraz zaświadczenie duchownego stwierdzające zawarcie małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi⁷⁴.

żeństwa, wpisuje się do aktu małżeństwa na podstawie pisemnych oświadczeń [...]”. G ó r a l - s k i, *Zawarcie małżeństwa konkordatowego*, s. 71.

⁷¹ M e z g l e w s k i, T u n i a, dz. cyt., s. 198.

⁷² Dz. U. 2000, nr 98, poz. 1071 ze zm.

⁷³ Art. 61a ust. 3 ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego.

⁷⁴ Zob. M e z g l e w s k i, T u n i a, dz. cyt., s. 205.

3. NADZWYCZAJNA FORMA ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA KANONICZNEGO ZE SKUTKAMI CYWILNYMI

Nadzwyczajna forma zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi została wprowadzona na podstawie znowelizowanego artykułu 9 § 2 KRO⁷⁵. Forma ta polega na tym, że zawarcie małżeństwa powoduje skutki cywilne, mimo nieprzedstawienia duchownemu zaświadczenia sporządzonego przez kierownika USC, w którym powinien on stwierdzić brak okoliczności, które wyłączałyby możliwość zawarcia małżeństwa.

Nadzwyczajna forma zawarcia małżeństwa kanonicznego może mieć miejsce jedynie w razie niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio życiu jednej ze stron (np. ciężka choroba) oraz – poza niebezpieczeństwem śmierci – gdy roztropnie przewiduje się, że nieobecność świadka kwalifikowanego lub dostęp do niego potrwa miesiąc⁷⁶ („miesiąc nieobecności świadka kwalifikowanego liczy się od chwili, gdy wszystko zostało przygotowane do ślubu, a nie od chwili zrodzenia się zamiaru zawarcia małżeństwa”⁷⁷). Do obowiązku nupturientów należy zapewnienie duchownego, że nie są im znane okoliczności, które mogłyby wyłączyć zawarcie małżeństwa. Regulacja ta została uzupełniona w numerze 26 Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski z dnia 22 października 1998 r. Zostały w nim zamieszczone dodatkowe wytyczne dla duchownego, przed którym jest zawierane małżeństwo.

Instrukcja nakłada na duchownego obowiązek sporządzenia w trzech egzemplarzach zaświadczenia o zawarciu małżeństwa (według wzoru, który jest umieszczony na drugiej stronie formularza w pierwszym załączniku do Instrukcji). Po dokładnym wypełnieniu wszystkich rubryk zaświadczenia

⁷⁵ „W razie niebezpieczeństwa grożącego jednej ze stron oświadczenia o woli jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu mogą być złożone przed duchownym bez przedstawiania zaświadczenia sporządzonego przez kierownika urzędu stanu cywilnego stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa. W takim wypadku strony składają przed duchownym zapewnienie, że nie wiedzą o istnieniu okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa” – art. 9 § 2 KRO (Dz. U. 1964, nr 9, poz. 59 ze zm.).

⁷⁶ Zob. kan. 1116 § 1 KPK/83. Gdy nupturienti mogą zawrzeć małżeństwo w formie nadzwyczajnej, mogą to zrobić nie tylko wobec jedynie dwóch świadków zwykłych, ale również w urzędzie stanu cywilnego, na podstawie obowiązujących w danym państwie przepisów prawa cywilnego, jak i wobec duchownego niekatolickiego (wymagana jest zawsze obecność dwóch świadków zwykłych, brak przeszkód zrywających i zamiar zawarcia w przyszłości prawdziwego małżeństwa) – szerzej zob. P a w l u k, *Prawo kanoniczne*, s. 187.

⁷⁷ Tamże, s. 186-187.

i opatrzeniu go kościelną pieczęcią duchowny składa swój podpis (oprócz imienia i nazwiska podaje swoje stanowisko⁷⁸). Podpisy składają też dwaj pełnoletni świadkowie. Na blankiecie zaświadczenia powinna się znajdować również adnotacja, że małżeństwo zostało zawarte zgodnie z artykułem 9 § 2 KRO, który przewiduje zawarcie małżeństwa w sytuacji zagrożenia życia jednego z nupturientów.

Jeżeli nupturienci nie mają zaświadczenia kierownika USC o braku przeszkód do zawarcia małżeństwa, duchownemu musi wystarczyć ich ustne oświadczenie o braku przeszkód w prawie polskim, które uniemożliwiałyby im zawarcie małżeństwa. Duchowny potwierdza dane osobowe nupturientów na podstawie przedstawionych przez nich dokumentów tożsamości.

Przepisy Instrukcji nie podają jednak, w jaki sposób duchowny ma wejść w posiadanie zaświadczenia, które ma wypełnić i które w rezultacie ma być podstawą sporządzenia aktu małżeństwa. Zaświadczenie mogą otrzymać jedynie nupturienci, więc wykluczone jest również wydanie dokumentu jednemu z nupturientów. Wydaje się, że powinien istnieć jeszcze jeden formularz, który mógłby być wydany albo duchownemu, albo jednemu z nupturientów i który po wypełnieniu (po udzieleniu sakramentu małżeństwa w niebezpieczeństwie śmierci) duchowny przekazałby do USC właściwego ze względu na miejsce zawarcia małżeństwa w celu sporządzenia aktu małżeństwa i w konsekwencji przyznania małżeństwu kanonicznemu skutków cywilnych.

*

Reasumując można stwierdzić, że regulacje konkordatowe określiły generalne zasady dotyczące przygotowania do zawarcia małżeństwa, kompetencje przedstawicieli władzy kościelnej i państwowej oraz obowiązki nupturientów, które powinny zostać dopełnione, aby zawarte przez nich małżeństwo kanoniczne wywarło skutki cywilne w prawie polskim. Oświadczenie woli nupturientów złożone przed duchownym stało się skuteczne na gruncie prawa polskiego, bez konieczności zmiany dotychczasowej formy zawarcia małżeństwa. Akt małżeństwa, sporządzony przez kierownika Urzędu Stanu Cywilnego na podstawie przekazanego przez duchownego zaświadczenia o zawartym mał-

⁷⁸ Jeśli przy zawieraniu małżeństwa był obecny inny duchowny niż ten wymieniony w nr 18 pkt d Instrukcji KEP, to wówczas „zamiast stanowiska podaje się formułę: duchowny w zastępstwie proboszcza, obecny przy małżeństwie zawartym w niebezpieczeństwie śmierci”.

żeństwie, jest dopełnieniem czynności zarówno nupturientów, jak i przedstawicieli władzy kościelnej i państwowej zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi. O ile forma zwyczajna zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi jest uregulowana w sposób kompletny, o tyle nadzwyczajna forma zawarcia małżeństwa jest niedoprecyzowana i powinna doczekać się wydania aktów normatywnych wykonawczych, które umożliwiłyby jej realizację.

BIBLIOGRAFIA

1. ŹRÓDŁA PRAWA

Akty prawa międzynarodowego

Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany 28 lipca 1993 r., Dz. U. 1993, nr 51, poz. 318.

Akty prawa kanonicznego

Adhortacja apostolska „*Familiaris consortio*” – o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym Ojca Świętego Jana Pawła II. Do biskupów, kapłanów i wiernych całego Kościoła Katolickiego, Watykan 22 listopada 1981 r.

Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, AAS 75 (1983) II, ss. 1-317 (Kodeks Prawa Kanonicznego, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984).

Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski dla duszpasterzy z 22 października 1998 r. dotycząca małżeństwa konkordatowego.

Akty prawa państwowego

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 26 października 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania aktów stanu cywilnego, sposobu prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, ich kontroli, przechowywania i zabezpieczania oraz wzorów aktów stanu cywilnego, ich odpisów, zaświadczeń i protokołów (Dz. U. 1998, nr 136, poz. 884).

Ustawa z 24 lipca 1998 r. o zmianie ustaw: Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego, Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy o stosunku

- Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 1998, nr 117, poz. 757).
- Ustawa z 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz. U. 2000, nr 98, poz. 1071 ze zm.).
- Ustawa z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. 1964, nr 9, poz. 59 ze zm.).
- Ustawa z 29 września 1986 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz. U. 1986, nr 36, poz. 186 ze zm.).

2. LITERATURA

- B i s k u p s k i S.: Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego, Warszawa 1956.
- G a j d a P. M.: Prawo małżeńskie Kościoła Katolickiego, Tarnów 2000.
- G ó r a l s k i W.: Ochrona małżeństwa i rodziny w Konkordacie polskim z 1993 roku, [w:] Konkordat polski w 10 lat po ratyfikacji, red. J. Wroceński, H. Pietrzak, Warszawa 2008, s. 131-151.
- G ó r a l s k i W.: Tytuł VII: Małżeństwo, [w:] Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego, t. III/2, red. J. Krukowski, Poznań 2010, s. 250-259.
- G ó r a l s k i W.: Zawarcie małżeństwa konkordatowego w Polsce, Warszawa 1998.
- G r z y b o w s k i S.: Prawo rodzinne. Zarys wykładu, Warszawa 2008.
- H e m p e r e k P., G ó r a l s k i W., P r z y t u ł a F., B a k a l a r z J.: Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego, t. 3, Lublin 1986.
- K o r n a f e l P.: Przygotowanie do sakramentu małżeństwa. Materiały duszpasterskie, Zamość 2000.
- K r a k o w i a k C.: Aspekt liturgiczny, [w:] Encyklopedia Katolicka, t. 11, Lublin 2006, kol. 1084.
- K r ó l i k o w s k i P.: Małżeństwo, [w:] Encyklopedia Katolicka, t. 11, Lublin 2006, kol. 1054-1055.
- K r u k o w s k i J.: Forma zawarcia małżeństwa, [w:] Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego, t. III/2, Poznań 2010, s. 310-327.
- K r u k o w s k i J.: Konkordat polski. Znaczenie i realizacja, Lublin 1999.
- K r u k o w s k i J.: Polskie prawo wyznaniowe, Warszawa 2007.
- K r u k o w s k i J.: Zawarcie małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi, „Roczniki Nauk Prawnych” 9 (1999), z. 1, s. 221-244.
- M e z g l e w s k i A., T u n i a A.: Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego, Warszawa 2007.
- P a w l u k T.: Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II, t. I: Zagadnienia wstępne i normy ogólne, Olsztyn 1984.
- P a w l u k T.: Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II, t. III: Prawo małżeńskie, Olsztyn 1996.
- R a p a c z J.: Zwyczajna forma zawarcia małżeństwa według Kodeksu Jana Pawła II, „Prawo Kanoniczne” 1998, nr 1-2, s. 239-258.

- T u n i a A.: Czynności kierownika USC podejmowane przed zawarciem małżeństwa w formie wyznaniowej, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 8 (2005), s. 229-258.
- T u n i a A.: Kształtowanie się kanonicznej formy zawarcia małżeństwa, „Roczniki Nauk Prawnych” 18 (2008), nr 1, s. 129-159.
- W i l e m s k a E.: Małżeństwo w prawie cywilnym, [w:] Encyklopedia Katolicka, t. 11, Lublin 2006, kol. 1101.
- W i n i a r z J.: Prawo rodzinne, Warszawa 1994.

FORMS OF CONCLUDING MARRIAGE WITH CIVIL EFFECTS

S u m m a r y

The entry into force of the Concordat on 25 April, 1998, made it possible to contract canon marriages in the Republic of Poland. Having satisfied the premises contained in Paragraph 1 of Article 10 of the agreement established with the Apostolic See, such marriage will have effects in civil law. The regulations pertaining to the so-called concordat marriage are further specified and adapted for immediate use in Article 1 Paragraph 2 of the Polish Family and Guardianship Code. The Code distinguishes two forms of concluding marriage: ordinary and extraordinary.

The ordinary form consists in contracting marriage which is subject to Canon Law in the presence of a qualified witness and two ordinary witnesses. Simultaneously, the wedded couple are obliged to make a declaration of will concerning the civil effects of their marriage. The issuance of a marriage certificate and update of the Civil Register are the final conditions that must be satisfied if a canon marriage is to have civil effects.

The extraordinary form can be used if either party's life is in immediate danger. The marrying priest does not need to be presented with a certificate issued by a registrar. He must be content with a declaration that the parties are not aware of any circumstances which would prevent them from contracting marriage.

Translated by Tomasz Palkowski

Słowa kluczowe: konkordat, małżeństwo kanoniczne ze skutkami cywilnymi, forma zwyczajna zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi, forma nadzwyczajna zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi.

Key words: concordat, canon marriage with civil effects, ordinary form of contracting marriage with civil effects, extraordinary form of concluding marriage with civil effects.